

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

ENSURING THE SAFETY OF PERSONS PARTICIPATING IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROCEDURAL ASPECTS

Ільченко О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

Бенько А.В.,

*студентка IV курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

У статті розглянуто питання щодо забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, досліджено світовий досвід та запропоновано шляхи щодо усунення проблемних питань у сфері забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні.

На даний час у світі особливої актуальності набуває проблема забезпечення безпеки осіб, які сприяють правосуддю. Механізми реального захисту від різних видів впливу на свідків із боку злочинців далеко не досконалі й потребують ретельного опрацювання та використання найкращих світових практик. Аналіз норм національного законодавства – положень Кримінального процесуального кодексу України свідчить, що питання забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, залишається неврегульованим.

Необхідно констатувати той факт, що значна кількість кримінальних правопорушень залишається нерозкритими через відмову потерпілих або свідків надавати обвинувальні показання, у зв'язку з побоюваннями впливу зі сторони обвинувачених. Тож, існуюча ситуація може підірвати систему кримінальної юстиції.

Міжнародною спільнотою ще із середини минулого століття було започатковано впровадження інституту захисту шляхом нормативного закріплення стандартів щодо надання гарантій особам, які надають свідчення і тим самим сприяють реалізації кримінального провадження. Можемо навести приклади найвагоміших нормативно-правових актів: Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, положення якої покладають обов'язок уживати заходів для забезпечення захисту позивача та свідків від будь-яких форм неналежного поводження.

Отже, проблема забезпечення безпеки осіб, які сприяють правосуддю, натеper особливо актуальна у світі, проте механізми реального захисту від тиску й впливу на свідків із боку злочинців потребують удосконалення через опрацювання та використання найкращих світових практик щодо цього. Аналіз норм кримінально-процесуального законодавства України свідчить, що питання забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, у нашій державі досі залишається неврегульованим.

Ключові слова: кримінальне провадження, безпека осіб, заходи безпеки, захист, гарантії, учасники кримінального провадження, міжнародний досвід.

The article deals with the issues of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings, examines the foreign experience and suggests ways to eliminate the problems in the field of ensuring the safety of persons in criminal proceedings.

Currently, the problem of ensuring the safety of persons contributing to justice is becoming particularly relevant in the world. The mechanisms of real protection from various types of influence on witnesses by criminals are far from perfect and require careful study and use of the best world practices. The analysis of the national legislation – the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine – shows that the issue of ensuring the safety of persons involved in the criminal proceedings remains unresolved.

It must be noted that a significant number of criminal offenses remain unsolved due to the refusal of victims or witnesses to provide indictments, in connection with fears of influence by the accused. Therefore, the current situation may undermine the criminal justice system.

Since the middle of the last century, the international community has been introducing the institution of protection by normatively fixing the standards for providing guarantees to individuals who testify and thereby contribute to the implementation of criminal proceedings. We can give examples of the most important legal acts: the Universal Declaration of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the International Covenant on Civil and Political Rights, Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, the provisions of which impose an obligation to take measures to ensure that the plaintiff and witnesses are protected from all forms of ill-treatment.

Currently, the problem of ensuring the safety of persons contributing to justice is becoming particularly relevant in the world. The mechanisms of real protection against the various types of influence on witnesses by criminals are far from perfect and require careful study and use of the best practices in the world. The analysis of the national legislation – the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine – shows that the issue of ensuring the safety of persons involved in the criminal process remains unresolved.

Key words: criminal proceedings, security of persons, security measures, protection, guarantees, participants in criminal proceedings, international experience.

Постановка проблеми. На сьогодні в нашій державі законодавчий механізм захисту осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, має прогалини, наявні ризики порушення основоположних прав людини і громадянина. Аналіз норм національного законодавства свідчить, що питання забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, залишається не достатньо врегульованим.

Питанню захисту осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, присвячені праці таких науковців, як: Бахин В.П., Весельський В.К., Гарник М.В., Карпов М.С., Коновалова Г.В. та багатьох інших.

Метою статті є проведення наукового аналізу чинного законодавства та міжнародного досвіду у сфері забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, визначення проблем та шляхів їх усунення з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Позиції науковців із приводу наявних законодавчих прогалин в інституті забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, дещо різняться. М.С. Карпов вважає, що наразі наявна необхідність зміни норм Кримінального кодексу України та Кримінального процесу-

ального кодексу України з метою посилення відповідальності за здійснення протиправних дій по відношенню до свідків, потерпілих, експертів та перекладачів. Так, науковець з огляду на питання своєчасності виявлення неправдивості свідчень, передусім, осіб, які примусили свідка, потерпілого, експерта або перекладача дати завідомо неправдиві показання, висновок чи переклад, пропонує доповнити Кримінальний процесуальний кодекс нормами про провадження у цих справах та зазначає, що такі норми повинні мати вказівку на: обов'язковість вияснення причин та умов, які сприяли вчиненню такого правопорушення; виявлення осіб, які примусили цих осіб учинити цей вид злочину; з'ясування стану відносин між свідком або потерпілим та іншими учасниками процесу, їхніми родичами або іншими зацікавленими особами [1, с. 258].

Між іншим, М.С. Карпов зауважує, що невідкладним завданням є прийняття Програми захисту свідків, потерпілих, експертів і перекладачів на державному рівні й розроблення науково-практичних рекомендацій стосовно запозичення позитивного досвіду практичного втілення таких програм у житті, що напрацьований правозахисними органами розвинутих країн світу.

Ще одною позицією, що заслуговує на увагу, є думка В.К. Весельського. Дослідник зазначає, що навіть такий простий у реалізації засіб захисту, як забезпечення особистої охорони, не застосовується або взагалі, або ж у процесі захисту від особи, яку захищають, вимагають оплати за відповідні «охоронні послуги». Загалом же, сучасні соціально-економічні та фізичні заходи захисту є недостатньо надійними (так, наприклад, охороняти завжди та всюди неможливо, а «зникнути, розчинитися» у масштабах нашої країни нескладно, особливо з урахуванням можливостей організованої злочинності). Іншою проблемою є те, що держава на даний час не має надійних та ефективних заходів захисту [2, с. 59].

На думку М.В. Гарника, заходи безпеки в нашій державі здійснюються на примітивному рівні. Адже в переважній більшості випадків застосовуються такі заходи безпеки, як охорона житла чи самого учасника кримінального процесу під час досудового розслідування, переселення його до родичів або знайомих. Такі заходи, на жаль, не є довготривалими та не можуть повною мірою забезпечити справжню безпеку учасникам кримінального процесу [3, с. 4].

Г.В. Коновалова у своїх працях зазначала, що Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року не зміг вирішити проблемні питання, пов'язані із забезпеченням безпеки учасників кримінального процесу. До них, між іншим, можна віднести такі; 1) щодо визначення форм незаконного впливу на учасників кримінального процесу, який дає підстави для висновку про необхідність застосування заходів безпеки, зокрема, щодо визначення наявності реальної загрози життю та здоров'ю, визначення, чи є ризик серйозним, тобто чи відбувається тиск на свідка, чи є загроза потенційною (рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи) [4]; 2) щодо порушення необхідного балансу прав сторін у випадку застосування заходів безпеки, адже за такої ситуації сторона захисту є суттєво обмеженою в реалізації своїх прав (наприклад, захисник не може у повному обсязі перевірити показання особи «анонімного свідка», а інколи й мати можливість для участі в допиті такої особи під час судового розгляду); 3) щодо обов'язкової перевірки свідчень анонімних свідків у разі виникнення сумнівів щодо їх правдивості, адже не виключаємо ситуацій, коли свідок може обмовити обвинуваченого або ж може виявитися ненадійним у силу інших причин, зокрема, за наявності розумових розладів, галюцинацій, тяги до систематичної брехні чи за умови наявності невиявлених зв'язків із підозрюваним [5, с. 2].

Негативною є думка В.П. Бахіна, що підкреслює проблемами невідпрацьованості механізмів реалізації заходів безпеки на законодавчому рівні, відсутності достатніх практичних навичок у правоохоронних органах з їх реалізації, а також відсутність належного фінансування з боку держави [6, с. 234].

Тож, дослідивши різні позиції науковців, можемо виділити дві категорії проблемних питань із приводу застосування положень кримінального процесуального законодавства України щодо забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, – правові та організаційні.

Щодо правового аспекту, то потрібно зауважити, що більшість дослідників наголошують на декларативності правового забезпечення безпеки тих осіб, що повинні сприяти реалізації правосуддя в кримінальному провадженні. Кримінально-процесуальним кодексом не визначено чітких норм, які регулювали б даний інститут. Безумовно, наразі реалізується процес приведення у відповідність національного законодавства до вимог міжнародного права та права Європейського союзу, і в Україні наявні спеціалізовані нормативні акти, спрямовані на регулювання інституту захисту свідків, потерпілих та інших учасників кримінального процесу, а саме Закони України: «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Проте, з огляду на положення Кримінального процесуального кодексу стосовно того, що захист особи, держави та суспільства від кримінальних правопорушень є одним із провідних завдань кримінального процесу, треба констатувати, що кодекс повинен містити особливості підстав та порядку надання відповідного захисту учасникам кримінального процесу.

Щодо організаційного аспекту, то це, по-перше, відсутність належного державного фінансування діяльності правоохоронних органів (адже будь-який захід захисту вимагає значних ресурсів); по-друге, недостатнє соціальне забезпечення осіб, щодо яких застосовуються заходи безпеки. З аналізу норм, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», можна зробити висновки, що у випадку застосування заходів захисту особа може зіткнутися з проблемами працевлаштування, зміни місця проживання тощо. І саме в цьому випадку виникає проблема тимчасовості заходів, адже такі категорії осіб потребують тривалої соціальної підтримки від держави.

Протиправний вплив на осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, взагалі здійснюється в більшості випадків уже на стадії досудового розслідування, рідше – в процесі судового розгляду. Деякі дослідники виокремлюють також випадки, коли такий вплив має місце ще до відкриття кримінального провадження, але є таким інтенсивним, що й під час досудового розслідування та судового розгляду потерпілий або свідок вважає реальною загрозою життю, здоров'ю, житлу або майну і відчуває небезпеку. Як наслідок, потерпілий або свідок може відмовитися давати обвинувальні показання, змінити надані раніше показання або пояснення під час досудового слідства чи під час судового розгляду, ухилитися від участі у слідчих (розшукових) діях чи судовому розгляду або ж погодитися давати обвинувальні показання тільки в разі застосування до нього заходів безпеки.

Саме з огляду на вищезазначене треба підкреслити, що застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, має на меті передусім забезпечення можливості таким учасникам, переважно свідкам та потерпілим, надавати правдиві свідчення про обставини злочинів, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, що можуть бути спровоковані внаслідок надання обвинувальних свідчень [7, с. 115].

Тож, проаналізуємо позитивну світову практику. Найбільш розроблену правову базу та широкий, унікальний досвід із захисту свідків та потерпілих у кримінальному провадженні мають США. Історія становлення інституту державного захисту бере свій початок у середині 1960-х років і пов'язана з ім'ям Джеральда Шура, який у той час займав посаду прокурора і почав розробляти програму із захисту свідків. Федеральна програма із захисту свідків Сполучених Штатів Америки (WITSEC) була законодавчо закріплена Законом про контроль над організованою злочинністю в 1969 році. У реалізації WITSEC задіяно три відомства: Служба федеральних маршалів, Федеральне бюро в'язниць, Міністерство юстиції США. Через деякий час для реалізації вищезазначеного Закону в США було прийнято низку правових актів, що сприяли розвитку інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з їх числа: Програма щодо захисту свідків (1982), Закон «Про захист жертв і свідків злочинів» (1982), яким розширено перелік суб'єктів, що підлягають захисту, закони «Про реформу системи забезпечення безпеки свідків» (1984), «Про контроль за злочинністю» (1984), «Про права потерпілих і реституції» (1990).

Перелік застосовуваних заходів безпеки досить широкий, і більшість із заходів розраховані на довготривале застосування. З них найбільш затребуваними є такі заходи, як зміна даних особи, захист особи і зміна її місця проживання. Заходи безпеки застосовуються тільки за згодою свідка або потерпілого. Якщо згода надається, програма захисту діє до тих пір, поки загроза життю і здоров'ю учасника кримінального провадження, членів його сім'ї залишатиметься реальною. При цьому не має значення, завершено кримінальне судочинство за участю такої особи чи ні.

Окремо варто звернути увагу на обов'язки Служби федеральних маршалів США по відношенню до осіб, які перебувають під дією програми. Даний список включає в себе: допомогу свідку з працевлаштуванням на новому місці проживання; забезпечення повним пакетом документів, що засвідчують особу, як для особи, що бере участь у кримінальному провадженні, так і для членів його сім'ї; забезпечення медичним обслуговуванням, а також, за необхідності, надання консультації фахівців, у тому числі психологів; забезпечення свідка коштами в розмірі мінімального прожиткового мінімуму в залежності від місця проживання тощо.

Державний захист свідка може бути реалізований як на федеральному рівні, так і на рівні штату, а також місцевого органу влади. Законодавством усіх штатів передбачений захист «спеціальних категорій» потерпілих: дітей, жінок, людей пенсійного віку, інвалідів, жертв статевих злочинів і поліцейських.

Федеральне бюро в'язниць у свою чергу розробило програму щодо повідомлення потерпілих і свідків злочину. Відповідно до програми особа, зареєстрована в ній, завчасно попереджається про звільнення злочинця, їй повідомляється дата звільнення, місто і штат. У разі призначення слухань про умовно-дострокове звільнення ув'язненого, учасники процесу, які давали свідчення проти нього, будуть повідомлятися про всі зміни в статусі ув'язненого і про хід слухань, про умовно-дострокове звільнення. У разі втечі ув'язненого потерпілий або свідок будуть повідомлені про це в найкоротші терміни [8, с. 75].

Також необхідно підкреслити, що у США заходи із забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримі-

нальному провадженні, мають ефективний механізм фінансування, всі витрати здійснюються за кошти державного бюджету. Так, уряд США щорічно виділяє на програму захисту близько 60–100 млн доларів, а на кожну особу, щодо якої застосовуються такі заходи, – 40 тис. доларів [9].

Аналізуючи досвід європейських держав, слід розглянути позитивний досвід Італії із захисту осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні. У 1991 році в Італії було прийнято Закон «Про захист свідків». Рішення про допуск особи до програми захисту приймається таким відомством, як Центральна національна комісія. Щодо змін в ідентифікації особи, то такі мають бути затверджені Центральною службою охорони, яка відповідає за забезпечення виконання заходів захисту свідків [10, с. 13–14].

Загалом, щодо процедури включення особи до спеціальної програми захисту насамперед необхідно одержати дозвіл прокурора, який веде розслідування, та Центральної національної комісії, що визначає ступінь небезпеки, що загрожує особі, яка співпрацює із правоохоронними органами, підстави для надання їй захисту, оцінює значимість і важливість її показань на підставі відомостей, наданих поліцією і прокуратурою. Залежно від конкретних небезпечних обставин, згідно із законодавством Італії, до особи застосовуються такі охоронні заходи, як: є цілодобове спостереження за помешканнями осіб; розміщення особи в безпечному місці; забезпечення збройного супроводу під час її пересування; надання щомісячної матеріальної допомоги, розмір якої залежить від кількості членів сім'ї та відповідає або середньому прожитковому мінімуму, або попередньому (до включення у програму) рівню життя та державної медичної допомоги; за потреби – виготовлення нових документів для членів сім'ї свідка.

В Італії щорічно на програму захисту свідків витрачають до 60 мільйонів євро. За останні 10 років в Італії не було зареєстровано жодного факту загибелі особи, щодо якої були застосовані заходи забезпечення безпеки, що свідчить про високий рівень ефективності державних заходів [11].

Висновки. На сьогодні в нашій державі законодавчий механізм захисту осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, має прогалини, наявні ризики порушення основоположних прав людини і громадянина. Практика таких держав, як США та Італія, може надати позитивний приклад і для України. На підставі проведеного наукового аналізу можна зробити висновки та внести пропозиції, а саме:

1. Закріпити інститут захисту осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, в положеннях Кримінального процесуального кодексу України;
2. Створити окремий орган, що має реалізовувати програму захисту осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, який має бути суб'єктом проведення оперативно-розшукової діяльності.
3. Впровадити механізми належного фінансування процедур захисту осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, а також членів їхніх сімей за рахунок державного бюджету.
4. Внести зміни до статті 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та передбачити забезпечення безпеки осіб, що брали участь у кримінальному судочинстві, після закінчення кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карпов М.С. *Законодавство України в сфері забезпечення безпеки свідків і потерпілих. Універс. наукові записки.* 2006. № 1 (17). С. 258.
2. Весельський В.К. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність. *Право України.* 1999. № 7. С. 59–61.
3. Гарник М.В. Проблеми захисту прав потерпілих від злочину. *Вісник прокуратури.* 2002. № 3. С. 4.
4. Рекомендація № R (97) 13 Комітету Міністрів державам членам Ради Європи стосовно запобігання тиску на свідків та забезпечення прав захисту (прийнято Комітетом Міністрів 10 вересня 1997 р.).
5. Коновалова Г.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України.* 2013. № 3. С. 2–3.
6. Бахин В.П. Криміналістика. Проблемы и мнения. Киев : Охрана труда. 2002. С. 234–235.
7. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці / Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні. Київ : «Фенікс», 2014. 160 с.
8. Ильин С.А. Современное состояние института государственной защиты свидетелей в США. *Вестник магистратуры.* 2019. № 8-1 (95). С. 75–76.
9. United States of America, Department of Justice, Office of the Inspector General, Audit Division, United States Marshals Service: Administration of the Witness Protection Security Program: Executive Summary (March 2005). P. 1.
10. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime United Nations Office on Drugs and Crime Vienna UNITED NATIONS. New York, 2008.
11. Жертвы: право на защиту. Проблемы защиты прав потерпевших и свидетелей по уголовным преступлениям: доклад Межрегиональной правозащитной общественной организации «Сопrotивление». URL: <http://www.soprotivlenie.org/?id=3&cid=115&t=v> (дата звернення: 20.12.2018)